

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

SOCIÁLNÍ POHŘBY V KONTEXTU S PROŽÍVÁNÍM
POZŮSTALÝCH

Bakalářská diplomová práce

Andragogika se zaměřením na personální rozvoj

Autor: Helena Hloušková

Vedoucí práce: Jakub Havlíček, Ph.D.

Olomouc 2022

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma „Sociální pohřby v kontextu s prožíváním pozůstalých“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne. 30.3.2022

Podpis

OBSAH

ÚVOD	4
1 POJETÍ SMRTI V ČESKÉ SPOLEČNOSTI	4
1.1 Charakteristika umírání a smrti	4
1.2 Vyrovnávání se se smrtí blízké osoby	8
1.3 Umírání a pohřební obřady v současné české společnosti	11
2 ROZHODNUTÍ PRO SOCIÁLNÍ POHŘEB	16
2.1 Charakteristika sociálního pohřbu	16
2.2 Důvody pro sociální pohřeb	20
2.3 Prožívání sociálního pohřbu pozůstalými	22
3 POPIS VÝZKUMU	28
3.1 Výzkumná otázka	28
3.2 Charakteristika výzkumného souboru	28
3.3 Metodika výzkumu	28
4 VÝSLEDKY VÝZKUMU	30
ZÁVĚR	34
SEZNAM LITERATURY	36

ÚVOD

1) POJETÍ SMRTI V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

V první kapitole práce je nejprve přiblíženo téma umírání a smrti, a to zejména v kontextu soudobé české společnosti a toho, jak je v české kultuře pojmána smrt a jak je přistupováno (a bylo přistupováno) k umírání. Pozornost je také věnována možnostem vyrovnávání se se smrtí blízké osoby a v závěru kapitoly je uvedeno, jak je v české společnosti přistupováno k rituálům, které jsou s umíráním a smrtí spojeny, a které jsou nejviditelněji reprezentovány pohřebními obřady.

1.1 Charakteristika umírání a smrti

Smrt je dle Štefana, Hladíka a Adámka (2012, s. 17) vymezena jako „ireverzibilní zástava dechu a srdeční činnosti“. Černý, Doležal a Rusinová (2014) k tomuto doplňují, že se jedná o biologické paradigma, na jehož základě je takto smrt pojmána. Obecně se utvořil konsensus v medicíně v tom, že je smrt chápána jako ukončení života organismu, je na ni nahlíženo primárně jako na biologický fenomén, byť má též velmi důležitý aspekt kulturní, sociální či duchovní. Shoda existuje také v tom, že se jedná o jev ireverzibilní a že smrt je stavem, nikoliv procesem. Kromě toho se podařilo dospět ke konsensu též co se týče kritérií smrti, která jsou dvě: prvním je zástava oběhových a dechových funkcí, druhým je smrt celého mozku. Zároveň se však dle autorů objevují různé námitky a kritiky tohoto pojetí smrti, zejména co se týká ztotožnění smrti se smrtí celého mozku. Některými odborníky (např. J. Seifert nebo R. D. Truog) je tak dle téhož zdroje preferováno, aby byla smrt spojována se zástavou krevního oběhu, jak tomu bylo v minulosti.

Kocík (2014) shrnuje, že původní definice, uvedená výše v textu dle Štefana, Hladíka a Adámka (2012), je v současné medicíně překonána a většina lékařů i dalších odborníků se shoduje v tom, že smrt se pojí primárně se smrtí mozkového kmene, což je dáno tím, že jakmile ustane činnost mozkového kmene, dochází k ireverzibilní ztrátě

vědomí, společně s nevratnou ztrátou schopnosti organismu dýchat. Se smrtí mozkového kmene nastává postupná dezintegrace celého organismu.

Toto hledisko je v práci přijímáno, zároveň však není jediným, kterým je na smrt nahlíženo. Na smrt lze dle Beranové (2009) nahlížet jako na přirozenou součást života, též jako na hlavní zdroj náboženské víry. Smrt je fenoménem sociálním i kulturním. Kuře (2020, s.258) konstatuje, že je smrt kulturně-antropologickou konstantou, přičemž ovšem platí, že je na smrt nahlíženo v různých kulturách odlišným způsobem. Špatenková a kol. (2014) shrnují, že psychologové nahlížejí na smrt jako na završení života v podobě vývojových etap, kdy poslední etapou je stáří. Pro teology je dle téhož zdroje smrt koncem pozemského života, zároveň ovšem též začátkem života jiného. Sociologické hledisko akcentuje u smrti vyústění životní dráhy, filozofové se snaží nalézt spíše smysl smrti, na čemž ovšem též neexistuje shoda.

Pro účely práce se jeví jako nejužitečnější popis smrti dle Kuřete (2020), který u smrti zdůrazňuje skutečnost, že se obdobně jako v případě narození nejedná o událost vědomou, nelze ji zažít. Zkušenost se smrtí lze mít pouze zprostředkovaně, prostřednictvím smrti jiné osoby. Smrt nemusí být dle autora nahlížena pouze negativně, neboť jen prostřednictvím smrti je možné dosáhnout toho, aby byl život celým – smrt život ukončuje.

Přesto je smrt v naší společnosti značně tabuizována, stejně jako umírání (Haškovcová, 2010). V některých kulturách, např. u Toradžů, kmene z indonéského ostrova Sulawesi, žijí pozůstalí s mrtvými i několik let po jejich smrti, krmí je, případně jsou zachovány sekundární pohřby, jako např. v Řecku, kde se rok po smrti provádí exhumace ostatků, aby byly umístěny do jiné schránky (Soukup, 2014). V české kultuře, stejně jako v kulturách velké části moderních vyspělých zemí, jsou smrt a umírání spíše předmětem teoretického zájmu a studia (příkladem je thanatologie jako nauka o smrti a umírání), než že by docházelo k tomu, že by lidé o smrti a umírání běžně hovořili. Smrt je nahlížena jako hrůznost, zmar (Křivohlavý, 2002), jako velké tajemství, mystérium (Haškovcová, 2007). Přesto je dle Honzáka a Červenkové (2018) smrt největším tématem lidského života.

Umírání na rozdíl od smrti lze vnímat a prožívat, a pokud je možné dospět ke stádiu přijetí umírání a smrti, lze umírat pokojně, důstojně, a i s určitou radostí, když člověk dosáhl v životě naplnění a je obklopen blízkými (Honzák & Červenková, 2018;

Křivohlavý, 2002). V minulosti lidé umírali za plentou, osamoceně, v nemocničním zařízení. Dnes jsou již možnosti jiné, a to zejména vlivem rozvíjející se a stále více využívané paliativní péče. Přesto se však lidé smrti a umírání stále bojí, což je rozdíl oproti dřívější době, kdy v mnohem větší míře, než je tomu dnes, umírali nejen staří, ale i mladí. Děti byly zcela přirozeně přítomny umírání blízkých v rodině, účastnily se rituálů spojených se smrtí a umíráním. Procesy smrti a umírání se tak staly zcela základní socializací každého dítěte. Dnes tomu tak často není. Smrt je před dětmi skrývána, děti jsou vylučovány z účasti na pohřbu. Zároveň také dochází k tomu, že se člověk na svoji smrt mnohem méně připravuje (Haškovcová, 2007).

Umírání jako poslední fáze v životě jedince může být různě dlouhé (Špatenková a kol., 2014). Rozlišují se v něm tři fáze:

- ❖ *pre finem*: začátkem je zjištění, že nemoc či obecně zdravotní stav jedince se nemůže zlepšit, stav je závažný a s vysokou pravděpodobností skončí smrtí. Do popředí vystupuje diagnóza, mělo by nastat sdělení pravdy na lůžku. Období *pre finem* může trvat i několik let. Cílem profesního působení lékařů je dosažení remise, nebo alespoň zmírnění obtíží. Samotný umírající na sdělení pravdy může reagovat v zásadě čtyřmi různými způsoby: může informaci přijmout rozumově i emočně, což je ideálním stavem, neboť takový jedinec může více kooperovat s lékaři, může usilovat o zachování co nejvyšší kvality svého života až do okamžiku smrti. Informaci o nemožnosti zlepšit stav jedince lze ovšem přijmout pouze emočně, nebo jen racionálně, případně ji lze v obou rovinách odmítnout. Důležité v tomto ohledu bývá, jak je diagnóza jedinci sdělena a jak také zdravotníci přistupují k následným reakcím pacienta. Pravidlem by měla být nabídka odborné pomoci (např. psychologa, který by měl být členem zdravotnického týmu), nicméně klíčové je, aby byly kompetentní osoby (lékaři, sestry apod.) autentické ve svých projevech. Je žádoucí, aby umírající mohli o své situaci hovořit. V této fázi prožívá jedinec s největší intenzitou a četností strach a úzkost;
- ❖ *in fine*: tato fáze se týká tzv. terminálního stavu, tj. stavu, kdy již léčba nepomáhá, naskýtá se prostor pro paliativní nebo hospicovou péči. Smrt se ohlašuje slábnutím krevního pulzu, snižuje se tělesná teplota, což je patrné především na koncových částech těla. Objevuje se také nepravidelné nebo ztížené dýchání, lokty, kolena tmavnou, oči mohou být zavřené nebo

polootevřené, rysy tváře se špičatí. V rámci fáze *in fine* se může objevit předsmrtná euforie, kdy několik dní před smrtí je jedinec plný života, komunikuje s druhými, vyslovuje různá přání. V této fázi by měl být člověk obklopen svými nejbližšími. Toto období je ovšem vystřídáno smrtelným kómatem, kdy již jedinec nereaguje na okolí, může jej však vnímat. V této fázi je cenné, pokud nejbližší sdělí umírajícímu to, co považují za důležité, a co nemuseli zvládnout v předchozí době;

- ❖ *post finem*: tato fáze začíná smrtí, zahrnuje ze strany zdravotníků péči o tělesnou schránku, především se ale týká pozůstalých, jejich způsobu vyrovnávání se se smrtí blízké osoby. Není neobvyklý ani patologický způsob zármutku nebo posttraumatické stavy, které prožívají především blízcí v případě náhlé, nečekané a drastické smrti nebo umírání nebo rodiče v případě úmrtí jejich dítěte. Je žádoucí, aby se pozůstalým dostávalo v této době vhodné psychosociální pomoci, lze také využít podpory ze strany duchovního v případě věřících. Důležité je, aby nebylo bráněno v prožívání smutku (Haškovcová, 2007; Kupka, 2014; Špatenková, 2014).

Samotný umírající prochází dle Kübler-Rossové (1992) pěti fázemi v rámci svého umírání. První fází je zavírání očí před skutečností a osamění (popírání a izolace). Jedná se o formu obranného mechanismu, kdy si jedinec nechce přiznat skutečnost, že se smrt blíží. Vyhybání však netrvá většinou delší dobu (i když u něj může jedinec setrvat až do posledního okamžiku svého života), přechází v druhou fázi, kterou je zloba (zlost, agrese). Tato reakce je pochopitelná, je však obtížná pro lékaře, ošetřující personál a blízké. Důležité je porozumět prožitkům dotyčného, které jsou zcela legitimní, a měly by být okolím tolerovány. Třetí fáze je fáze vyjednávání (smlouvání). Vyskytuje se poměrně krátkou dobu. Umírající si přeje prodloužení života, hledá různé způsoby, jak toho dosáhnout, uzavírá smlouvu s Bohem apod. Poté však nastupuje fáze deprese (smutku), kdy je vztek vystřídán pocitem hluboké ztráty. Mnohdy nemusí být v popředí prožívání ztráta života, ale nevyřešené záležitosti, většinou ve vztahu k blízkým. Pokud se jedná o tento případ a umírající má možnost urovnat si záležitosti, které jej tíží, tato fáze je prožita jako přípravná pro fázi závěrečnou, kterou je souhlas (akceptace, smíření). Většinou je již umírající slabý, přestává bojovat, do jisté míry rezignuje. Přeje si být spíše sám, V každé fázi je dle autorky přítomna naděje, která by neměla být umírajícímu odpírána.

Jak je z dosavadního textu zřejmé, smrt i umírání je obtížné nejen pro jedince, který čelí blížícímu se závěru svého života, ale též pro jeho blízké. Způsoby, jak se pozůstalí vyrovnávají se smrtí blízké osoby, jsou popsány dále v textu. Tyto reakce a prožitky mají značný vliv na to, jak také pozůstalý přistupuje k následnému způsobu pohřbení zemřelého.

1.2 Vyrovnávání se se smrtí blízké osoby

Ztráta blízké a milované osoby přináší pozůstalému velmi silné emoce. Pozůstalý si nedovede představit, že jeho život bude mít ještě smysl. Kromě toho se však může dostavit i narušení prožívání vlastní identity, což souvisí se ztrátou role (manžela, manželky, dcery, otce apod.). Narušen může být i pocit vlastní integrity, neboť pozůstalý mívá dojem, že zesnulý byl součástí jeho vlastního Já. Zcela zásadně se mění vztahy s druhými lidmi, pozůstalí se často straní druhých. Mizí životní jistoty a pocit bezpečí (Špatenková, 2013).

Též u vyrovnávání se se smrtí blízké osoby (ztrátou blízké osoby, zármutkem) se rozlišuje několik fází. Většinou se nejprve dostavuje prvotní otupělost, šok, tyto stavy se mohou rozvinout do deprese, třetí fází je reorganizace a zotavení. Prvotní otupělost, která se projevuje absencí emocí, citovou plochostí, bývá někdy, a to i odborníky, interpretována jako patologické truchlení. Většinou se však jedná o zcela běžný průběh truchlení, stejně jako kolísání velmi silných emocí, které se často střídají. Tím, že má západní společnost tendenci tabuizovat smrt, tedy i truchlení, jsou tyto projevy okolím často odmítány, mnohdy jako potřeba distancovat se od něčeho, čeho se pozorovatel sám obává a v čem není schopný se více angažovat (Zisook, & Shear, 2009).

Špatenková (2007) vysvětluje, že truchlení je komplexní reakcí, která zahrnuje složku somatickou, psychickou, sociální a v zásadě se tento proces blíží procesu nemoci. Truchlení může nabývat podoby deprese, včetně doprovázejících symptomů, jakými jsou ztráta chuti k jídlu, nespavost, únava až vyčerpání. Pro akutní zármutek jsou charakteristické projevy, které jsou blízké stresu (somatické poruchy jako stažení hrdla, problémy s dýcháním, úzkost). Dále se jedná o pocity viny, nepřátelské reakce, dezorganizaci. Jak uvádějí Zisook a Shear (2009), deprese se však může dostavit i jako forma obtížného zvládnutí zármutku. V takovém případě je zapotřebí, aby byla zavčas diagnostikována a pozůstalému byla nabídnuta potřebná pomoc v podobě

psychofarmak, doprovázení, návštěvy individuální nebo skupinové psychoterapie apod.

Adam et al. (2019) zdůrazňují, že nelze generalizovat zážitek ztráty blízké osoby. Každý jedinec je jiný, jiným způsobem prožívá, je též důležité, jakou emoční vazbu měl pozůstalý vůči zemřelému, nebo jakou roli v jeho životě měl. Přesto však většinou ztráta blízké osoby znamená jednu z nejsilnějších stresujících životních situací, jedná se o situační krizi. Zisook a Shear (2009) uvádějí další faktory, které ovlivňují proces vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby. Vliv má věk, zdravotní stav, míra odolnosti či resilience, aktuální životní situace (kumulování stresu může vést k tomu, že se jedinec do určité míry obrní vůči další zátěži, nebo naopak tato další zátěž může vést ke zhroucení), kultura, v níž jedinec žije (v různých kulturách bývá smrt, stejně jako projevování zármutku, zohledňováno různým způsobem), typ ztráty (lépe se většinou člověk vyrovná se ztrátou, která je očekávaná, např. v souvislosti s dlouhodobou nemocí blízkého, než se ztrátou, která přichází zcela nečekaně).

Za patologické bývá považováno truchlení, které trvá déle než 1 rok, ovšem existují interindividuální rozdíly a vždy je zapotřebí zohlednit konkrétní situaci, konkrétní vztah mezi zemřelým a pozůstalým. Podle Špatenkové (2007, s.87) však velmi často lidé truchlí déle (3-4 roky), přičemž v případě úmrtí dítěte může být truchlení rodiče celoživotní.

Zisook a Shear (2009) uvádějí, že je vhodné vyvarovat se hodnocení zármutku jako „normálního“ nebo „nenormálního“. Vhodnějším termínem je zármutek „komplikovaný“ nebo „nekomplikovaný“. Nekomplikované truchlení se podle Špatenkové (2007, s.118) vyznačuje smutkem, který je často doprovázen pláčem. Mizí radost, dostávají se obavy z toho, jak bude dále život zvládán. Typické jsou pocity opuštěnosti a neskutečnosti. V případě komplikovaného truchlení se podle autorky mohou objevovat chronické reakce (zármutek může trvat mnoho let, může i vyústit v depresi, změně životního fungování, kdy dochází ke zhroucení, neschopnosti pracovat, fungovat ve vztazích), ale též odložené reakce (truchlení se může objevit až po mnoha letech, po určitém spouštěči, přičemž tento druh komplikovaného zármutku bývá často spojen s traumatickou ztrátou). Dostavit se může také excesivní reakce v podobě fobie ze smrti (tanatofobie), jinou formou je larvovaná nebo též maskovaná reakce, kdy truchlení neprobíhá v rovině psychické, ale v rovině somatické. Na komplikované truchlení poukazuje např. intenzivně prožívaný zármutek, silné emoce

při zmínce na zemřelého, neschopnost zbavit se věcí spojených se zemřelým, silná sklíčenost, sebedestruktivní jednání, ale též nepřiléhavá euforie nebo zásadní změna životního stylu, aktivit, kterým se člověk věnuje. Komplikované truchlení se může projevit také odmítnutím uspořádat pohřeb, nebo se jej zúčastnit. Zisook a Shear (2009) doplňují, že se komplikované truchlení objevuje přibližně u 10 % pozůstalých, a to v případě, že se nepodaří transmise z akutního zármutku do integrovaného zármutku, kdy je ztráta stále prožívána, ale jedinec přijal situaci ztráty a dokáže fungovat jako dříve. Větší náchylnost ke komplikovanému truchlení mají lidé s neoptimálně vytvořenou citovou vazbou (attachmentem), vliv má i síla citové vazby k zesnulému, tendence k úzkosti, depresím. Komplikované truchlení je zapotřebí odlišit od deprese a posttraumatické stresové poruchy, které se mohou po ztrátě blízké osoby rozvinout. Zatímco v případě deprese pomáhají psychofarmaka nebo psychoterapie, u komplikovaného truchlení tomu tak není. Osvědčuje se však dvoufázový postup, kdy jsou prováděna cvičení, v nichž se jedinec vrací v myšlenkách k době úmrtí, proti tomu pak stojí zapojování do běžných aktivit.

Vzhledem k tomu, že se jedná o stresovou situaci, při vyrovnávání se s danou situací lze volit různé copingové strategie, tedy způsoby, jak tento stres zvládnout. Rozlišují se tři hlavní formy copingových strategií: z vhodných se jedná o strategie orientované na problém a strategie orientované na emoce. K nevhodným patří vyhýbavé chování (ignorování problému, únik do fantazie, konzumace návykových látek). Lidé se liší v tom, jaké copingové strategie volí při zvládnání zátěže nebo problému. V případě ztráty blízké osoby může některým pozůstalým pomoci, když začnou zařizovat potřebné záležitosti (pohřeb), někteří více potřebují situaci prožít. Vždy je vhodné, pokud je situace sdílena, a to nejen verbálně, ale i neverbálně, včetně pláče, s někým blízkým nebo i odborníkem (Andršová, 2012).

Každému pomáhá něco jiného. Některí lidé plní přání zesnulého, jiní si uchovávají spojení se zesnulým držením určitého vzpomínkového předmětu, běžné je navštěvování hrobu (Zisook, & Shear, 2009).

Lidé, kteří jsou věřící, mohou ztrátu blízké osoby snášet lépe, a to v případě, že jsou rádi za podporu dalších věřících, sdílejí s nimi svoji ztrátu, velmi cenné jsou v tomto ohledu také různé rituály. Tím dochází ke strukturování času, který je pozůstalými těžce prožíván, pokud chybí blízká osoba. V ideálním případě postupně pozůstalý

situaci přijímá, adaptuje se na ni, zpracovává svůj smutek a může se pomalu navracet do běžného života (Neimeyer et al., 2011).

K prožití ztráty a smutku je nutné mít dostatek prostoru, možnost truchlit. Jak však zmiňuje Erickson (2019), v západním světě je tabu nejen smrt, ale i truchlení. Přestože je v pořádku truchlit mnoho měsíců, lidé jsou často zaskočeni tím, že jsou smutní, ve stresu, a to krátce poté, co zemřel někdo z jejich blízkých. Lidé mají tendenci potlačovat své emoce, namísto prožití ztráty, včetně doprovodných emocí, volí medikaci (psychofarmaka). Nežádoucí reakce jsou důvodem pro užití psychofarmak pohledy druhých a obecně přístup blízkého sociálního okolí nebo širší veřejnosti k pozůstalým. Okolí neví, jak s pozůstalým jednat. Z tohoto důvodu se také mohou lidé cítit nekomfortně v kontaktu s pozůstalým. Reakcí na nepříjemný vnitřní stav až vnitřní konflikt může být i odsuzování a obecně negativní hodnocení toho, jak pozůstalý jedná, jak zvládá svoji ztrátu. Dochází i ke srovnávání, kdo trpí více nebo čí ztráta je větší, což je ovšem opět nejistou nebo úzkostnou reakcí na to, jak čelit hlubokému smutku jiné osoby. Všechny tyto nežádoucí reakce okolí však brání pozůstalému prožít svoji ztrátu tak, aby ji mohl přijmout a začít se s ní vyrovnávat.

Woorden (1997, in Špatenková, 2007) definoval, jaké úkoly by měl pozůstalý zvládnout, přičemž koncepci úkolů považoval za vhodnější než rozlišování dílčích fází truchlení. Při ztrátě blízké osoby je zapotřebí přijmout daný jev za skutečnost. Nezbytné je prožít zármutek, nebránit se silným, často i různorodým a obtížně pochopitelným emocím. Dalším úkolem je přivyknout si na život bez zemřelého a poslední úkol se pojí s citovým odpoutáním se od zemřelého, se současnou investicí do nových činností a vztahů.

Velkým úkolem je podle Zisook a Shear (2009) přijetí zesnulé osoby zpět do svého života, v rámci transformace vztahu. Během této transformace může docházet k tomu, že se zesnulý často objevuje ve snech pozůstalého, je spatřován pozůstalým v davu cizích lidí, je vnímána přítomnost zesnulého, dochází ke komunikaci s ním.

1.3 Umírání a pohřební obřady v současné české společnosti

Jak uvádí Nešporová (2007), 20. století je ve znamení tabuizace smrti. Autorka zmiňuje článek *Pornografie smrti* od britského sociologa G. Gorera, který přirovnal postoj moderních společností ke smrti postoji viktoriánské doby k sexu. Téma smrti a umírání v tomto ohledu nahradilo téma sexu. To s sebou přineslo mimo jiné i stav, kdy

se začaly ze společnosti vytrácet nábožensky zakotvené smuteční rituály, což ovšem mělo dopad i na jedince. Lidé si téma smrti odžívají v různých hororech a válečných filmech. Určitá změna nastala v 60. letech 20. století, a to v souvislosti s nevhodnou praxí umírání v nemocnicích. Objevil se termín *dobrá smrt*, vzniklo hospicové hnutí, začala se rozvíjet paliativní péče, která je dnes stále více uplatňována i v rámci klasické medicíny. Změna nastala na konci 20. století, smrt byla odtabuizována. Přesto se však podle autorky předchozí změny promítly do postoje veřejnosti ke smrti, umírání, ale i pohřebním obřadům. Zatímco v minulosti bylo běžné, že pohřební přípravy prováděla rodina zesnulého, v současné době tyto aktivity provádí pohřební ústavy. Nově existují a vznikají organizace, které pomáhají pozůstalým. Tuto roli měla dříve komunita, církve, širší rodina.

Přestože si většina Čechů přeje zemřít v domácím prostředí, neděje se tak. V domácím prostředí, přičemž do této kategorie jsou řazeny i pobytové sociální služby, ale i např. sebevraždy, umírá přibližně třetina osob, převažují nemocnice (více než 50 %) a více než 6 % Čechů umírá v léčebnách pro dlouhodobě nemocné. S využitím domácího hospice, který je nově též hrazen z veřejného zdravotnictví, byť ne všechny služby, umírá jen 1 % Čechů (Beranová, 2019).

Pokud si umírající nebo jeho rodina přeje, aby dotyčný zemřel ve svém přirozeném prostředí, lze získat pomoc a podporu v podobě domácí péče, která je hrazena z veřejného zdravotnictví, nebo v podobě hospicové péče, na kterou si však rodina musí připlácet. Kromě toho lze zajistit např. pečovatelskou službu, která pomáhá rodině s hygienou u umírajícího apod. Problematická je situace sdělování smrti lékařem či lékaři, kteří na tyto stavy nejsou v rámci svého vzdělávání dostatečně připravováni, navíc jim mnohdy chybí dostatek času. Nebývá výjimkou, že se jedinec dozví nepříznivou zprávu zcela nedůstojným způsobem. Narůstá však počet nemocnic, v nichž je praktikována paliativní péče, odchod ze života tak může probíhat nejen důstojně, ale též s co největším zohledněním přání umírajícího a jeho blízkých (Beranová, 2019).

S tématem smrti a umíráním by měly být seznamovány i děti. Ve školách se tak ovšem téměř neděje. V dostatečné míře je toto téma obsaženo ve výuce jen v případě 8 % škol, okrajově pak v případě 62 % škol, a to na druhém stupni. V případě rodičů se jedná přibližně jen o 17 % rodin, v nichž je toto téma probíráno s dětmi. Nicméně pokud zemře někdo blízký, nejčastěji prarodič dítěte, více než polovina rodičů dokáže

s dětmi na toto téma hovořit. Více než polovina rodičů také umožní dětem účast na pohřbu blízké osoby (Šormová, 2021).

Vašků (2019a) přibližuje, jakým způsobem probíhaly pohřební obřady před zavedením márníc. Zesnulý byl uložen v nejchladnější místnosti v domě, pozůstali se k němu chodili modlit, přičemž bylo dbáno o to, aby zesnulý nezůstal sám, návštěvami blízkých tak byl chráněn před zlými duchy. V místnosti plápolal věčný plamínek. K rituálům patřilo vynášení těla zesnulého nohama vpřed, ukládání cenností do rakve. Při přechodu přes práh bylo poťukáno rakví o práh jako symbol posledního rozloučení s domem (domovem). Následně mládenci a muži odnesli rakev do kostela, v němž proběhl pohřeb. Součástí církevního obřadu byla mše za mrtvého, následovala také hostina po pohřbu (tryzna), která zůstala zachována dodnes (jako tzv. kar).

V současné době existují v České republice dva hlavní typy pohřbů, a to pohřeb občanský a pohřeb církevní. Občanský pohřeb se obvykle koná ve smuteční síni, může být s obřadem nebo bez obřadu. Pohřeb s obřadem je více finančně nákladný. Pohřby církevní jsou konány v kostele nebo u hrobu na hřbitově. V obou případech se lze také rozhodnout o tom, jak bude naloženo s tělem. Možnosti jsou dvě, a to uložení v rakvi do hrobu nebo hrobky, nebo zpopelnění. Církevní obřady obsahují různé církevní ceremoniály (Vašků, 2019b).

Jestliže nastane úmrtí ve zdravotnickém zařízení nebo v sociálních službách, poskytovatel služby nese náklady spojené s uložením lidských pozůstatků, vydává také lidské pozůstatky k pohřbení, což se týká i situací spojených s potratem. Činnosti spojené s úpravou lidských pozůstatků, jejich pohřbením a přepravou zajišťuje pohřební služba. Pohřební služba také provádí balzamování, konzervaci, zpopelnění. K provozování této živnosti je nutná praxe v pohřebnictví, o provozování pohřební služby rozhoduje také krajská hygienická stanice. Tělo zemřelého smí převzít pohřební služba ke sjednanému pohřbení pouze, je-li doložen list o prohlídce zemřelého, který vystavuje prohlížející lékař. Pokud nastala smrt v souvislosti s trestním činem, je nutný souhlas státního zástupce (zákon č. 256/2001 Sb.).

V České republice je nejčastějším druhem pohřbu zpopelnění, které probíhá ve více než 80 % všech pohřbů. V České republice je 27 funkčních krematorií. Počet krematorií je poměrně vysoký, pro porovnání, na Slovensku je jich pouze 7.

To reflektuje také skutečnost, že Česká republika se řadí na 6. místo ve srovnání se světovými zeměmi v počtu kremací, z evropských zemích je vyšší počet kremací pouze ve Švýcarsku a v Dánsku. Oficiální databáze hřbitovů chybí. Odhadováno je, že na území České republiky je více než 5 700 veřejných i neveřejných pohřebišť (Česko v datech, 2019).

Pohřby nejsou levnou záležitostí a jejich cena neustále narůstá. V současné době je očekáván nárůst až o 30 %, což je dáno zvyšováním cen energií. Nejlevnější, a též nejprováděnější pohřeb žehem stojí přibližně 27 000 Kč. Veřejnost je tak nucena na pohřbech šetřit, výdaje jsou snižovány např. prováděním pohřbů bez řečníků, květin nebo hudby. Více než polovina pohřbů probíhá v současné době pouze formou kremace, bez obřadu. Zavedena byla praxe, kdy je možné hradit pohřeb formou splátek, nebo si pohřeb předplatit ještě během života. Předpokládáno je, že se zdražováním pohřbů bude narůstat počet sociálních pohřbů. Zároveň ovšem vznikají také nové způsoby pohřbívání, kdy je možné rozloučit se se zesnulým i mimo hřbitov, konány jsou např. lesní pohřby. Kromě urny lze pořídit křišťálový list, v němž je zataven popel zesnulého (Lánský, 2021).

Novinkou, která se značně rozmohla v souvislosti s pandemií covid-19, vlivem níž se mnoho aktivit přesunulo do online prostoru, je online zařizování pohřbů. V zahraničí vzniká mnoho start-upů, které se zaměřují na pomoc pozůstalým se zařizováním pohřbů.

Etnoložka Nešporová v rozhovoru s Cibulkou (2019) uvádí, že se mění i způsob uchovávání ostatků. Na rozdíl od tělesných ostatků není nakládání s ostatky po zpopelnění těla nijak výrazně legislativně upraveno. Lidé si tak nezdědka uchovávají urnu např. doma (v Čechách častěji než na Moravě), dochází často i k ukládání popela na vlastní zahradu, nebo na oblíbené místo zesnulého. Obřad často není prováděn, nebo se může přesunout až na dobu ukládání ostatků. Podle Nešporové je situace mírně odlišná v době Vánoc, kdy mají lidé tendenci provádět i obřady, což je ve větším rozporu oproti době léta, kdy se lidé více věnují jiným, pro ně příjemnějším záležitostem. V době Vánoc je patrná větší rodinná soudržnost. Dobešová, Správkyně Lesa vzpomínek, tedy přírodního hřbitova v ČR, v rozhovoru s Kvitovou (2019) uvádí, že se ovšem mění i přístup lidí k pohřbům, kdy lidé nechtějí, aby se jednalo o záležitost vyloženě smutnou. Pohřby pojímají jako oslavu zemřelého. Na těchto pohřbech se tak může tančit nebo jsou konány přípitky na počest zemřelého.

V jiných oblastech jsou ovšem pozůstalí poměrně konzervativní. I když pohřební služby nabízejí různé inovace, pozůstalí o ně nemají příliš velký zájem. Příčinou je patrně skutečnost, že se jedná o záležitost, která není plánovaná a mnoho zemřelých zaskočí, prožívají ji těžce, nejsou tak schopni více uvažovat o tom, jak pohřeb zařídit. Pro Českou republiku je také charakteristické, že nejsou v oblibě personalizované pohřby. Určitou výjimku představují pomníčky u cest, na místech, kde zemřel člověk v důsledku dopravní nehody. Tato místa jsou pro pozůstalé často důležitější než místo, kde byl dotyčný pohřben, je tak o ně více pečováno a lidé chodí vzpomínat na svého blízkého právě na tato místa. Dosud Češi ani nepřistupují k dalšímu novému trendu, kterým jsou ekologické pohřby. Tělo je v těchto případech pohřbíváno např. v proutěné rakvi (Cibulka, 2019).

Jak uvádí Mikel (2021), změna se však týká i sociálních pohřbů. Ty se stávají v mnoha případech nevyhnutelnou záležitostí, často se však jedná i o určitý kalkul. Téma sociálních pohřbů je přiblíženo ve druhé kapitole práce.

2. ROZHODNUTÍ PRO SOCIÁLNÍ POHŘEB

Druhá kapitola práce přibližuje téma sociálních pohřbů, které se jeví jako poměrně nová záležitost, ovšem jak uvádí Šejvl (2018, s.5), sociální pohřby existují na území dnešní České republiky již 142 let.

Dále v textu je nejprve podáno legislativní vymezení sociálních pohřbů, včetně toho, jak je nakládáno s ostatky a jakým způsobem se v sociálních pohřbech angažují pozůstalí. Uvedeny jsou také statistické údaje o počtu sociálních pohřbů v České republice, které jsou v kompetenci Ministerstva pro místní rozvoj (dále též jako MMR), které veřejnost zpravuje o sociálních pohřbech zejména prostřednictvím tiskových zpráv a informací na svých webových stránkách.

Pozornost je věnována také důvodům, proč jsou sociální pohřby prováděny a v závěru kapitoly je pojednáno o tom, jak je sociální pohřeb prožíván, nebo může být prožíván, a to v kontrastu s pohřbem klasickým, tedy pohřbem, který vypraví někdo z pozůstalých nebo blízkých zemřelého.

1.4 Charakteristika sociálního pohřbu

V celém textu se lze setkat se slovním spojením sociální pohřeb. Přestože je toto spojení terminologicky neopodstatněné, neboť se nevyskytuje v žádné právní úpravě, je již natolik vžitá a používaná všemi zúčastněnými subjekty, že jej lze využít i v této práci pro popis pohřbu sjednaného obcí.

„Sociálním pohřbem rozumíme pohřeb, který sjednává (vypravuje) obec zemřelému, jemuž nikdo nevypravil pohřeb v zákonem stanovené lhůtě“ (Šejvl, 2018, s. 5).

Podrobnosti vypravení sociálního pohřbu jsou uvedeny v § 5 zákona č. 256/2001 Sb., v němž je upřesněno, že zákonem stanovená lhůta pro vypravení sociálního pohřbu činí 96 hodin, a to od oznámení úmrtí v případě, že o využití těla zemřelého neprojeví zájem žádný vypravitel pohřbu, ani žádný poskytovatel zdravotních služeb nebo státní vysoká škola, která provádí anatomické pitvy pro potřeby lékařské vědy nebo výzkumu či výuky. Druhá lhůta činí 1 týden, a to od zjištění úmrtí, pokud nebyla zjištěna totožnost mrtvého. Za splnění těchto podmínek vypravuje sociální pohřeb obec, na jejímž území nastala smrt, nebo bylo nalezeno tělo zemřelého. Obec může také uzavřít smlouvu s jinou obcí, která následně sociální pohřeb provede. Pokud obec tělo zpopelní, urna s lidskými ostatky je bezodkladně uložena

na veřejném pohřebišti. V případě, že u těla nebyla zjištěna totožnost, ukládá se do hrobu nebo hrobky. Pokud by se jednalo o tělo zemřelého státního příslušníka cizího státu, zpopelnění lze provést až po obdržení souhlasu daného státu. Jestliže tento souhlas není získán do 1 měsíce od oznámení úmrtí, tělo se pohřbí do hrobu nebo hrobky. Obec si následně může nahlásit tuto pohledávku do pasiv pozůstalosti. Pokud bylo řízení o pozůstalosti zastaveno, nebo k němu nebyla dána pravomoc českými soudy, uplatní si obec pohledávky za kremaci nebo pohřbení k úhradě u Ministerstva pro místní rozvoj.

Dle MMR (2021a) je úhrada nákladů na sociální pohřeb považována za peněžní prostředek, který je obci poskytován státem zpětně. Nepodléhá finančnímu vypořádání, jedná se o náhradu za nezpůsobenou újmu. Obec nemusí vést žádnou evidenci o čerpání a použití prostředků na sociální pohřby. Obec se o skutečnosti, že má vypravit sociální pohřeb, dozví od provozovatele zařízení pro přechodné uložení lidských pozůstatků. V zařízení proběhne lékařem prohlídka těla zemřelého a obec se o této skutečnosti dozvídá až po uplynutí doby 96 hodin, tedy obec může přistoupit k pohřbu okamžitě. Jestliže projeví o tělo zájem univerzitní vysoká škola, musí obec ověřit, že si škola zajistila informovaný souhlas s anatomickou pitvou od osoby blízké zemřelému. Obec má ještě prověřit, že jak prohlízející lékař, tak i Policie České republiky udělali vše pro to, aby byl kontaktován pozůstalý, nebo byla zjištěna totožnost zemřelého. Následné kroky provádí obec: zajistí potřebnou dokumentaci, rozhodne o způsobu pohřbu, vybere provozovatele pohřební služby a uzavře s ním příkazní smlouvu o vypravení sociálního pohřbu. Náklady na pohřeb se liší dle zvyklostí obce (závisí na volbě druhu pohřbu, užití typu rakve apod.).

Nastat může situace, že se o lidské ostatky přihlásí příbuzný, který do té doby ovšem nebyl nijak identifikován, nebyl vyzván k provedení pohřbu, odmítl pohřeb provést apod. Ostatky mu mohou být vydány pouze v případě, že nebyly uloženy na veřejné pohřebišti, což je prostor obce určený k trvalému pohřbení lidských pozůstatků nebo uložení lidských ostatků (jednat se může o hrob, hrobku, rozptylovou loučku apod.). Lidské ostatky tedy musí být uloženy buď u pohřební služby nebo v prostorách obecního úřadu, aby mohly být vydány jiné osobě, konkrétně dědici, nebo je určeno další pořadí osob, kterým mohou být lidské ostatky předány (manžel nebo manželka, dítě, případně dědic) (Šejvl, 2018). Tyto situace nejsou zcela výjimečné, vždy je nutno je řešit individuálně, a je to administrativně, časově a emočně náročné. Jak autor

doplňuje, pro obec je tedy nejvýhodnější ostatky co nejdříve uložit na veřejné pohřebiště. Tuto povinnost ostatně obci ukládá zákon o pohřebnictví č. 256/2001 Sb. a zároveň vyhláška č. 277/2017 Sb. o postupu obce při zajištění slušného pohřbení.

Sociálních pohřbů v České republice postupně výrazně narůstá, jak je patrné z tabulky 1.

Tabulka 1: Počet sociálních pohřbů v ČR v letech 2007-2020

Rok	Počet sociálních pohřbů	Průměrné náklady na pohřbení
2007	140	6064
2008	345	5875
2009	410	6096
2010	726	6335
2011	918	6269
2012	1362	6593
2013	1445	6508
2014	1312	6670
2015	1444	6651
2016	1448	6618
2017	865	7365
2018	1209	8016
2019	1124	8788
2020	1317	9106

Zdroj: MMR (2021b)

Jak je z tabulky 1 patrné, zatímco v roce 2007 bylo provedeno jen 140 sociálních pohřbů, v roce 2020 se jednalo o 1 317 sociálních pohřbů. Největší nárůst byl zaznamenán v roce 2012, kdy bylo vykonáno 1362 sociálních pohřbů, tedy o 444 více, než tomu bylo v roce 2011. Souběžně s tím také narůstají ceny sociálních pohřbů, nicméně až do r. 2022, což souvisí patrně s epidemií COVID 19, kdy dochází k masovému zdražení téměř všech komodit nijak výrazně. V roce 2007 vyplácel stát prostřednictvím MMR za jeden pohřeb částku průměrně 6 064 Kč, v roce 2020 se jednalo o částku 9 106 Kč. Dle ČTK (2018) je tato praxe náročná pro stát, resp. pro MMR, které obcím sociální pohřby proplácí, jestliže se nepodaří dohledat dědice, po kterém by se mohla částka za realizovaný sociální pohřeb vymáhat. V roce 2007 vyplatilo MMR za sociální pohřby necelý milion Kč (konkrétně 849 078). V roce 2017, kdy vstoupila v platnost novela zákona o pohřebnictví, kdy se právě aktualizace tohoto zákona dává do souvislosti s nárůstem sociálních pohřbů, již musel stát

vynaložit částku téměř 10 milionů Kč. Zástupci MMR vnímají tuto praxi jako specifickou, reflektující určitou změnu ve společnosti, nicméně změnu považují za pozitivní, neboť vede k tomu, že se všem lidem může dostat důstojného zakončení života.

Mikel (2021) uvádí, že může být tato částka, a to i v současné době, s nárůstem nákladů v mnoha oblastech života, mnohem nižší, neboť obce zadávají zakázku sociálních pohřbů firmám, které o ni mohou soutěžit, čímž se částka snižuje. V roce 2021 činila částka za sociální pohřeb v některých pražských městských částech jen 5 500 Kč. Během prvního pololetí roku 2021 již MMR proplácelo obcím celkem 1 508 sociálních pohřbů, přičemž toto číslo ještě nutně neznačí celkový počet sociálních pohřbů, neboť v případě některých sociálních pohřbů vymáhají obce náklady po dědicích, nejsou tedy statisticky zahrnuty do počtů, kterými disponuje MMR.

V roce 2020 hradil stát prostřednictvím MMR částku 12 milionů Kč za sociální pohřby, v první polovině roku 2021 se jednalo o částku 14 milionů Kč. Stát ovšem zároveň získává majetek v rámci dědických řízení. V posledních 4 letech získal stát tímto způsobem každý rok přibližně 200 milionů Kč (Mikel, 2021).

Ne vše ale státu zůstává. Pokud stát v dědickém řízení získá předměty historické hodnoty, zdarma je nabízí galeriím nebo muzeím. V případě, že stát získává předměty, které jsou v dobré kvalitě, slouží k vybavení domácnosti (elektronika apod.), pro sport apod., předává je dětským domovům, výchovným ústavům, státním lázním nebo nemocnicím. Ostatní předměty, o které není tímto způsobem zájem, přecházejí do veřejných dražeb (Mikel, 2021).

Současný stav realizace sociálních pohřbů je dán z velké části novelou zákona o pohřebnictví. Dle MMR (2021c) novela o pohřebnictví přinesla mnoho změn a mimo jiné klade důraz na slušný pohřeb, u nějž jsou stanoveny minimální požadavky, jako např. vypravení pohřbu dle přání zemřelého nebo úprava těla zemřelého, která před touto novelou mohla probíhat v libovolném prostoru (např. na chodbě nebo až v konečné rakvi bez toho, že by bylo tělo umyto nebo oblečeno). Nutnost realizovat sociální pohřby vede k tomu, že je důstojně nakládáno i s těly těch, které nechce nikdo z blízkých pohřbit, ať již proto, že se vůbec nedozví, že dotyčný zemřel, nebo odmítne během stanovené lhůty 96 hodin pohřeb vypravit. Nárůst sociálních pohřbů začal dle tohoto zdroje v roce 2010, kdy bylo zrušeno plošné vyplácení pohřebného.

2.2 Důvody pro sociální pohřeb

O důvodech pro realizaci sociálních pohřbů, zejména v souvislosti s jejich nárůstem, je v poslední době značně spekulováno. Břešťan (2018) se zabývá tím, zda jsou skutečně hlavní příčinou finanční důvody. Lidé v exekucích se mohou obávat, že pokud vypraví svému blízkému pohřeb, budou muset automaticky převzít také případné dluhy zesnulého. Praxe ovšem taková není, neboť případný dědic se může dědictví zřeknout.

Ekonomické důvody však mohou být dle ČTK (2014) mnohem prozaičtější. Pohřeb je poměrně nákladnou záležitostí, která stojí 25 000 Kč i více. Sociální pohřeb je levnější, čehož mohou lidé záměrně využívat. Nechají si od obce zajistit pohřeb blízkého, poté se dostaví na obec a vyzvednou si urnu. Nemusí se také zabývat zařizováním pohřbu. Soudí se tedy, že počet sociálních pohřbů bude ještě více narůstat, neboť lidé si nebudou moci dovolit vypravit pohřeb přes komerční pohřební službu.

Na tomto místě je vhodné podotknout, že určitou roli může mít i přístup státu k vyplácené pohřebné, což bylo zmiňováno již v předchozí kapitoly, kdy přímo MMR (2021c) považuje změnu ve vyplácení pohřebné za jeden z hlavních důvodů, proč sociální pohřby narůstají.

V současné době je možné získat od státu pomoc v souvislosti s vypravením pohřbu v rámci sociální dávky pohřebné, které je ve výši 5 000 Kč, přičemž se neposuzuje příjem rodiny. Platí, že „*nárok na pohřebné má osoba, která vypravila pohřeb a) dítěti, které bylo ke dni smrti nezaopatřeným dítětem, nebo b) osobě, která byla ke dni smrti rodičem nezaopatřeného dítěte*“ (MPSV, 2021).

V minulosti, resp. do konce roku 2007, mohli pohřebné čerpat všichni, kdo o něj požádali, přičemž jedinou podmínkou bylo, aby se jednalo o občana s trvalým pobytem v České republice, pohřeb musel být vypraven v České republice. Částka byla též 5 000 Kč. Po změně v roce 2008, která souvisela s potřebou stabilizovat veřejné rozpočty, se tak značně omezil okruh příjemců této dávky. Aktuálně se tak jeví jako možné řešení vypravení pohřbu, který si jedinec nemůže dovolit, volba sociálního pohřbu, který provede obec, následně dotyčný uhradí náklady obce za vypravení takového pohřbu, je-li k tomu v dědickém řízení určen, nebo se sám rozhodne.

Jeden z převládajících názorů, proč narůstá počet sociálních pohřbů, je způsob života osob, kterých se tento pohřeb týká. V případě lidí osamělých, bez většího majetku a

rodinných nebo jiných sociálních vazeb, je těžké nalézt někoho, kdo by byl ochoten takovému jedinci vypravit (a tedy zařídit i uhradit) pohřeb. Lidé žijící osamoceně již během svého života nemusí mít žádné sociální vazby, resp. předchozí vazby jsou přetřhány, a pokud jsou některé zachovány, nejsou v takové kvalitě, aby bylo zájmem pozůstalého postarat se tímto způsobem o odchod dotyčného ze života, případně pozůstalý nemusí mít na pohřeb potřebné finance (příkladem může být osoba bez domova, žijící na ulici, která se stýká s lidmi ze stejné sociální vrstvy). Jedním z důvodů mohou být exekuce, ovšem v tom kontextu, že lidé s velkým množstvím exekucí opět nemusí mít kolem sebe blízké, kteří by byli ochotni více se u něj angažovat, případně mohou mít obavu z toho, že by pak museli hradit dluhy za zemřelého, což však nastat nemůže, neboť by se muselo jednat o dědice, přičemž dědice ustavuje soud. Jako velmi relevantní důvod, který lze vztáhnout i k těmto případům, se jeví narušení sociálních vazeb mezi lidmi, odcizování rodin. Lidé přestávají vnímat zodpovědnost za druhé, včetně blízkých. Nechtějí se angažovat ve prospěch druhého, zejména pokud od něj zažívali opuštění, nebo má pozůstalý mnoho starostí, včetně starostí finančních, vypravení pohřbu tak vnímá jako něco, čím se nemusí nebo nechce zabývat (Břešťan, 2018). Není patrně náhodou, že nejvíce sociálních pohřbů probíhá v Praze a velkých městech. V nich existuje vyšší anonymita, určitá atomizace společnosti, navíc v těchto městech existuje mnoho nemocnic a léčeben pro dlouhodobě nemocné, v nichž tedy umírají lidé, kteří často neměli nikoho, kdo by o ně i během života jevil zájem (Cechl, 2018).

Situace však může mít mnohem širší rozměr, ve smyslu změny přístupu společnosti (kultury) ke smrti, pohřbívání a vazbám mezi lidmi. Je však důležité nejprve nahlédnout na to, jak je pohřeb vnímán moderními státy a jak je přístupováno k sociálním pohřbům v jiných zemích, nebo spíše v jiných kulturách. Thompson a Yeung (2015) uvádějí, že pohřby byly vždy pojmány jako ukazatel zdraví společnosti. To, jak je ve společnosti přístupováno k pohřbívání, jaká úcta je prostřednictvím pohřbívání prokazována lidskému životu, je poměrně krucální k tomu, aby společnost přežila jako celek, neboť lidský život by měl být vždy významnou hodnotou. Jak autoři dále uvádějí, sociální pohřby jsou realizovány v různých státech, většinou však stát nehradí všechny náklady. V některých státech USA představuje uspořádání pohřbu pro nejméně majetné skupiny obyvatel až trojnásobek ročního příjmu jedince. Přesto však i lidé z těchto sociálních vrstev pohřby

provádějí, i když to pro ně znamená pád do chudoby. Mnoho rodin je ochotných utratit za pohřeb více než za léčbu nemoci.

Pohřeb býval chápán jako „*poslední dar zemřelému*“ a býval také nahlížen jako poslední povinnost, kterou člověk vůči zesnulému má, byl chápán jako projev úcty vůči zemřelému (Špatenková a kol., 2014, s. 166). V současné době však má pohřeb jiný význam: význam se neváže příliš k zemřelému, ale k pozůstalým, kterým umožňuje sdílet zármutek, truchlit a v zásadě se jedná o jediný legitimní způsob truchlení, neboť většinou by mělo truchlení probíhat o samotě, privátně (Špatenková a kol., 2014).

V tomto ohledu lze sledovat značnou proměnu společnosti, ale také kulturní rozdíly v přístupu k pohřbu a loučení se zesnulým. V některých kulturách existuje povinnost truchlit po určitou dobu (40 dní), smutek není skrýván. Naopak, smrti je v nich věnována značná pozornost (Baštecká, 2005). Neuspořádat pohřeb je tak v rozporu s tímto přístupem. Zvažovat, zda uspořádat nebo neuspořádat pohřeb, tak není v těchto kulturách příliš běžné. Sociální tlak možnost volby příliš neumožňuje.

2.3 Prožívání sociálního pohřbu pozůstalými

Prožít pohřební rituál je velmi důležité. Pozůstalí jsou tímto aktem uváděni do nového stavu, do kterého by ovšem měli vstoupit, neboť pohřeb je chápán jako přechodový rituál a umožňuje tak přijmout skutečnost, že blízký zemřel. Pozůstalý je konfrontován s realitou smrti, naskýtá se mu prostor pro prožití smrti blízkého. Ve chvíli úmrtí blízkého a při rozloučení se s ním je možné truchlit, vyjadřovat různé emoce, společnost toleruje i silně prožívanou ztrátu. Pozůstalý se stává do jisté míry chráněn svým okolím, které má pro jeho situaci pochopení. Pokud není realizován pohřeb, je jedinec odkázán sám na sebe (Špatenková, 2014).

Samotné truchlení může probíhat různě dlouhou dobu, která se odvíjí mimo jiné také od toho, jaký vztah se zesnulým jedinec měl. Čím bližší tento vztah byl, čím více se jednalo o vztah kvalitní, s kladnými city, tím déle trvá truchlení (Baštecká, 2005). Pokud tento vztah nebyl rozvíjen či neexistoval, lze předpokládat minimální dobu truchlení. Mohou se objevit výčitky, pokud se jednalo o osobu, s níž neudržoval pozůstalý kontakt tak, jak by si sám přál. Realita ztráty však může být podle Beder (2013) snáze pozůstalým přijata. Pozůstalý může prožívat smutek. Oznámení o úmrtí osoby, která nebyla příliš blízká, může spustit proces truchlení, pojící se k dřívějším

ztrátám. I to, že lze truchlit, je způsobem, jak se se zesnulým rozloučit a tímto způsobem tak prožít potřebný přechodový rituál. U těchto osob se může vyskytnout potřeba vyhledat odbornou pomoc, prostřednictvím které přijme pozůstalý oznámenou skutečnost. Je možné dodatečně se s pozůstalým rozloučit provedením vlastního pohřebního rituálu, kterému sice budou chybět běžné atributy, jeho význam pro pozůstalé (a též zesnulého ve smyslu vzdání mu pocty) však zůstane zachován. Smrt blízké osoby či někoho známého často vede k tomu, že jsou obnoveny některé vztahy, nebo se aspoň na krátkou dobu lidé spojí, aby se rozloučili s tím, koho znali.

Jak podotýká Špatenková (2013), potřeba vyhledání odborné pomoci se nedostavuje ihned po pohřbu. Podobně také smutek může být prožít až po delší době od úmrtí blízké osoby. V případě pohřbu, o němž pozůstalý nevěděl, může být tato doba ještě delší. Uvědomění si, především však prožití této skutečnosti, pokud měl pozůstalý k zesnulému bližší vztah, se může dostavit s velkým odstupem času, v podobě, která nemusí být spojována se smrtí zesnulého (jednat se může např. o somatické projevy). Velmi často ovšem v těchto případech nemusí truchlení nastat. Pokud nebyl vztah k zesnulému udržován či nebyl intenzivní, fáze truchlení, kterými jsou kofuze (šok, zmatek), exprese (intenzivní ventilace žalu) a fáze adaptace, nemusí podle autorky nastat, návrat do běžného života je bezproblémový, neboť nebyl nijak vážně přerušen v souvislosti s úmrtím blízké (známé) osoby. Autorka také zdůrazňuje, že velký vliv v tom, zda a jakým způsobem nastane truchlení, má rozhodnutí pozůstalého. Důležité je, aby se pozůstalý odhodlal pokročit ve svém zármutku do další fáze. Tento přechod je však individuální.

Beder (2013) dále uvádí, že často je mnohem významnější než provedení samotného aktu prožití skutečnosti, že někdo známý nebo blízký zemřel. Pokud se jedná o sociální pohřeb, tedy smrt osoby, která neměla blízké, nebo s nimi nebyla v kontaktu, vede tato skutečnost k uvědomění si pomíjivosti lidského života, bilancování vlastního způsobu života, což může vést k určitým, často velmi zásadním změnám, jak svůj život pozůstalý dále prožívá. Jak autorka zdůrazňuje, je zcela legitimní jakýkoliv způsob vyrovnávání se smrtí blízké (nebo známé) osoby. Důležité je, aby měl pozůstalý dostatek prostoru prožít tuto událost tak, jak aktuálně potřebuje.

V případě, že se jednalo o svobodnou volbu pozůstalého, který sice získal informaci o tom, že blízký zemřel, rozhodl se však nepřihlásit se o vypravení pohřbu, může být prožívání sociálního pohřbu, o němž ví, že byl nebo bude realizován, do určité míry

úlevou, že se nemusí touto odpovědností zabývat či uhradit pohřeb. Často se však může jednat i o situace, kdy jedinec neví, že jeho blízký nebo vzdálený příbuzný zemřel. Pozůstalí jsou následně rádi, že byl jejich blízkému (nebo i osobě, s níž je pojí příbuzenský vztah, osobně se však příliš nebo vůbec neznali) vypraven důstojný pohřeb. Pokud vztah se zesnulým nebyl intenzivní, příliš velké truchlení nenastává. Špatenková (2013) uvádí, že se tito lidé ocitají v příznivější situaci než ti, kteří smrt blízkého očekávali (např. v souvislosti se závažnou chorobou). Nemusí prožívat stavy, v nichž se s velkou intenzitou střídají silné emoce. Nečelí nejistotě, kdy smrt blízkého nastane.

Jeffreys (2011) uvádí, že v případě konfliktního či různě ambivalentního vztahu zesnulého a pozůstalého se nezdědka dostávají pocity viny. Pokud mezi oběma osobami zůstaly nevyřešené záležitosti, je truchlení často problematické, dlouhé, naplněno silnými emocemi, které může pozůstalý obracet vůči sobě. Zůstává tak stále zachycen v tomto vztahu, ožívuje si vzpomínky na chyby, které učinil vůči zesnulému. V případě sociálního pohřbu však dle autora může u pozůstalého dominovat jiná silná emoce, kterou je stud. Jestliže je v dané kultuře vyvíjen tlak na její příslušníky, aby věnovali zvýšenou pozornost (čas, finance) rozloučení se s blízkou nebo známou, příbuznou osobou, vědomí, že toto rozloučení nebylo provedeno, vede k různě silným prožitkům, v jejichž důsledku může pozůstalý vykazovat tendenci stáhnout se alespoň na určitý čas ze společenského života. Pozůstalí se ovšem mohou dle téhož zdroje cítit zahanbeně i kvůli tomu, jakého příbuzného měli. Zesnulí, kterým je vypraven sociální pohřeb, jsou často lidmi, kteří ve svém životě selhali. Zadlužili se, zničili své blízké vztahy, žili na ulici, byli závislí na návykových látkách apod. Přiznat okolí, že někdo takový byl jejich blízkou osobou, může pro pozůstalého představovat výraznou stigmatizaci. Pozůstalý tak o získané informaci nereferuje ve svém okolí, čímž ovšem mohou být tyto pocity prožívány ještě silněji.

Špatenková (2014) se pozastavuje nad případy, kdy se lidé rozhodnou pohřeb nevypravit, případně ani veřejně nedeklarovat vztah k zesnulému, jako je tomu v případě sociálních pohřbů. Podle autorky si pozůstalí většinou neuvědomují, že nečiní správně. Problém, který vyvstal, není vyřešen. Je pouze odložen. Jak Špatenková (2014, s. 169) zdůrazňuje: „*pohřeb je příliš významný rituál na to, aby byl ignorován*“. Dle téhož zdroje si pozůstalí mohou tuto situaci zvolit z různých důvodů, které by však mohly být řešeny (pohřeb lze např. v současné době zajistit z hlediska

finanční roviny prostřednictvím splátkového kalendáře). Vždy je vhodnější zaměřit se na důvody, které brání pohřb realizovat, než zrušit pořádání samotného pohřbu. V současné době existují různé služby (organizace, odborníci), které jsou zaměřeny na pomoc v těchto situacích.

Cacciatore a DeFrain (2015) vyzdvihují další aspekt sociálních pohřbů, který se netýká pouze pozůstalého, ale komunity, do které zesnulý patřil. Pozůstalý může cítit odpovědnost vůči lidem z komunity, jestliže rozhodne za ostatní, aniž by se s nimi poradil a celou situaci sdílel. Tuto odpovědnost také má, přičemž její zrušení souvisí se svěřením se ostatním s informací, kterou získal. Smrt blízké osoby by měla být v ideálním případě prožívána v širším společenství. Při rozhodování o pohřbu by vždy měl být zohledněn názor všech pozůstalých.

I přes absenci pohřbu či účasti na něm se lze se zesnulým rozloučit např. v podobě setkání s těmi, kteří jej znali. Toto pojetí rozloučení se se zemřelým je podle Špatenkové (2014) určitou formou pohřbu, nebo za něj může být považováno. Smrt má význam pro pozůstalé a mělo by být jejich volbou nejen to, jakým způsobem budou truchlit, ale též jakým způsobem se rozloučí se zesnulým. Aby bylo možné uvažovat o pohřbu, měl by dle téhož zdroje obsahovat určitý ceremoniál. Tím může být právě setkání v úzkém kruhu blízkých zesnulého, vzpomínání na jeho osobu či společné sdílení této ztráty. Samotná forma pohřbu se nejeví jako primární. Klíčový je podle autorky kolektivní charakter rozloučení a účel, který je tomuto setkání přiřčen.

V případě sociálních pohřbů může být i z důvodu určitého pocitu studu nebo viny smluveno, jakým způsobem bude toto setkání realizováno. Podle Špatenkové (2014) by mělo být respektováno přání zesnulého. V těchto případech může být však přání zesnulého neznámé. Dle téhož zdroje je pak nutné věnovat pozornost tomu, jak je smrt blízké osoby prožívána pozůstalými. Pro některé pozůstalé může být zajištění pohřbu, nebo účast na něm, velmi zátěžovou situací, a to nejen kvůli financím. Jestliže se jednalo o smrt nečekanou, pokud se pozůstalí ocitli v nepříznivé sociální situaci, nebo když je pro ně ztráta blízké osoby velmi bolestivá, mělo by být respektováno i přání pozůstalých. I ti by se však měli dříve nebo později rozloučit se zesnulým, ideálně nikoliv o samotě. Sociální pohřby jsou spojeny s individuálním prožíváním smrti blízké osoby. Podle autorky se ovšem jedná o určitý pozůstatek sekulárních pohřebních obřadů, které byly zavedeny za komunismu, a které se vyznačovaly značnou absencí akcentu na zesnulého. Tyto pohřby neměly pro pozůstalé potřebný

význam. Současná praxe však mnohdy zůstává stejná, církevní obřady jsou pořádány výjimečně. Sociální pohřeb tak může být volbou těch, kteří nesouhlasí se způsobem loučení se zesnulým. Tyto jejich psychologické důvody jsou dominantní. Jestliže není následně přistoupeno k pohřebnímu obřadu, může být toto rozhodnutí pozůstalými vnímáno jako určitá úcta vůči zesnulému a tento krok je pak důležitý i pro samotné pozůstalé, kteří se s celou záležitostí lépe vyrovnají.

Masarik (2017) shrnuje, že nelze obecně určit, jak je prožíván sociální pohřeb pozůstalými, podobně jako nelze obecně popsat truchlení v případě zesnulého, kterému byl pohřeb uspořádán. I když má truchlení několik fází, které většinou pozůstalí absolvují, vnitřní prožívání této ztráty je vždy individuálně specifické. Autor uvádí příklad mladé ženy, které zemřel bratr, jenž se stal osobou bez domova. Sestra se snažila bratrovi pomáhat, usilovala o to, aby žil řádný život. Její pokusy však bratr odmítal. Informace o tom, že bratr zemřel, ji konfrontovala s její neúspěšnou snahou. Dostavily se tak u ní silné pocity viny a studu. Prožívání této ztráty bylo výrazně ovlivněno vzájemným vztahem s bratrem, včetně toho, že bratr odmítal za svého života její pomoc. Navíc nenastalo mezi sourozenci ani rozloučení. Případy sociálních pohřbů mají často toto složité emocionální pozadí, nelze tak přesně určit, co vše pozůstalý prožívá.

Tím, že je truchlení a loučení se se zesnulým vždy záležitostí individuální, značně ovlivněnou vztahem k zesnulému, neměly by podle Špatenkové (2014) nastávat situace, kdy je zesnulý tlačěn svým okolím do určitého jednání nebo prožívání. Primárně je důležité, aby byl proces truchlení uskutečněn, a to i v případě, kdy se pro pozůstalého nejednalo o významnou ztrátu. Lidský život má velkou hodnotu. I když mají pohřby jako formy důležitých společenských rituálů stále velký význam, pro pozůstalého může mít stejný, nebo i větší význam vlastní způsob rozloučení se se zesnulým.

S tímto názorem se lze ztotožnit. Důvody, proč pozůstalí nepřistupují k pohřbení blízké osoby, byly nastíněny v předchozí kapitole. Patrně je pro velkou část pozůstalých, pokud se vědomě rozhodnou přenechat pohřeb blízké osoby na obci, toto rozhodnutí nesnadné. Budou s ním žít po vlastní zbytek života, mohou sami později přemýšlet nad tím, jakým způsobem jejich sociální okolí jednou přistoupí k jejich pohřbu. Toto rozhodnutí nelze zvrátit, s výjimkou omezené doby, kdy je urna s ostatky na obci nebo v pohřební službě k dispozici pro vyzvednutí.

Jeví se jako důležité, a to i s ohledem na nárůst sociálních pohřbů, porozumět tomu, jaké jsou motivy k tomuto rozhodnutí a jak je následně toto rozhodnutí prožíváno. Jedná se o téma, které je jen minimálně zastoupeno v odborné literatuře. V návaznosti na tuto skutečnost tak bylo realizováno vlastní šetření zaměřené na tyto oblasti. Jeho koncepce, průběh a výsledky jsou popsány dále v textu.

3. POPIS VÝZKUMU

3.1 Výzkumná otázka

V praktické části této bakalářské práce se budu zabývat výzkumnou otázkou, která zní: „Proč jste souhlasili se sociální pohřbem, a jak k tomu přispělo zaslání oznámení o úmrtí od příslušného úřadu?“

Na základě zjištěných údajů a výsledků se pokusím navrhnout řešení, které by mohlo žádoucím způsobem upravit rozhodování pro vyjádření vydání souhlasu s vypravením sociálního pohřbu s následným pozitivním, případně akceptovatelným prožíváním pozůstalých s tímto rozhodnutím.

3.2 Charakteristika výzkumného souboru

Účastníky výzkumného šetření jsou probandi, kteří v uplynulých dvou letech vyjádřili souhlas s vypravením sociálního pohřbu svého příbuzného. Jsou starší 18ti let, a vypravení pohřbu se současně nevztahovalo na osoby mladší 18ti let. Zároveň od vydání tohoto souhlasu uplynulo nejméně půl roku. Pro výběr probandů k výzkumu jsem využila možnosti oficiálního osobního přístupu k údajům následně kontaktovaných osob, kteří splňovali výše uvedené podmínky pro účast ve výzkumu. Žádná třetí osoba nemá k těmto podkladům přístup.

3.3 Metodika výzkumu

Téma bakalářské práce je velmi specifické, z tohoto důvodu jsem tedy zvolila kvalitativní výzkum. Dle Švaříčka a Šed'ové (2014) je podstatou kvalitativního výzkumu do široka rozprostřený sběr dat, bez toho, že by na počátku byly stanoveny základní proměnné. Aktéři tohoto výzkumu jsou z různých sociálních skupin, proto bude tento způsob výzkumu pro získání požadovaných informací a vstupních dat velmi vhodný. Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí. Záměrem výzkumníka provádějícího kvalitativní výzkum je za pomoci celé řady postupů a metod rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu (Švaříček a Šed'ová, 2014, s.17).

Pro získání relevantních odpovědí použiji připravený dotazník, který formou polostrukturovaného rozhovoru budu předkládat probandům.

Polostrukturované interview je vůbec nejrozšířenější metodou, neboť poskytuje všechny výhody a eliminuje nevýhody jak nestrukturovaného, tak plně strukturovaného interview (Miovský, 2006, s.159). Dle téhož autora je možné připravené otázky různě střídat, není nutno dodržet přesně stanovenou předchozí posloupnost, vyžaduje-li to směr rozhovoru.

V oblasti kvalitativního výzkumu existuje několik metod vyhodnocení výsledků, pro účely této práce se jako nevhodnější jeví metoda zakotvené teorie (*grounded theory*). Tuto teorie vyvinuli sociologové Glaser a Strauss v šedesátých letech dvacátého století. Zakotvená teorie se pokouší vysvětlit následky i příčiny zkoumaných jevů, neprověřuje tedy hypotézy, ale díky porozumění zkoumanému jevu předkládá závěry, které se během výzkumu vynořily ze získaných dat. Metoda zakotvené teorie je modifikovatelná a adaptabilní. Jak popisuje Strauss a Corbinová (1999, s.14) „*Nezačínáme teorii, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří, co je v této oblasti významné*“. Předpokládám, že takto metoda přinese nové poznatky v oblasti, která je dosud minimálně a nedostatečně prozkoumána. Pro tuto metodu je zejména nutné, aby výzkumník vstoupil do výzkumu s neutrálním postojem. Je nezbytná správná příprava a doporučuje se neprovádět předem žádný, tématem blízký průzkum. Jako základní výzkumné materiály mi budou sloužit psané poznámky z rozhovorů s probandy. Protože se jedná o velmi osobní téma, rozhovory nebudou nahrávány, ani o to probandy nebudu žádat, naopak je ubezpečím o této skutečnosti, a to z důvodu předpokládané větší důvěry v anonymitu při realizovaných rozhovorech. Předpokládám, že nebude pro účely výzkumu nutné ani rozlišovat pohlaví ani příbuzenský vztah probandů, nicméně je možné, že tyto údaje použiji pro vyhodnocení výzkumu, bude-li to relevantní.

4. VÝSLEDKY VÝZKUMU

4.1. Průběh výzkumu

Kontaktování a rozhovory s probandy jsem realizovala od ledna do března 2022. Při rozhovoru byl vždy proband seznámen s tématem bakalářské práce, byl ubezpečen o anonymitě a možnosti, kdykoli rozhovor přerušit nebo neodpovědět na otázku. Připravené pokládané otázky byly následně doplňovány podotázkami, a to z obou stran účastníků rozhovoru, přispívalo to k uvolněnější a otevřenější atmosféře. Jak uvádí Miovský (2006), tyto podotázky mohou sloužit k větší motivaci probanda, případně k uvolnění tenze. Také je lze vhodně použít pro doplnění odpovědí, nebo i k vysvětlení, jak přesně proband danou odpověď myslel. Celkem jsem s žádostí o rozhovor oslovila 19 osob, z nichž nakonec s rozhovorem na uvedené téma souhlasilo 12.

Tyto otázky jsem si připravila pro vedení rozhovorů správným směrem, tak abych získala co nejpřesnější požadované odpovědi. Nebylo možné je vždy použít v původním znění, každý rozhovor byl specifický a bylo nutné se přizpůsobovat aktuální situaci a ochotě probanda. Níže uvedený text je většinou uváděn z důvodu přehlednosti v mužském rodě, nemá tak žádnou souvislost s pohlavím, jak pozůstalých, tak zesnulých.

Před zahájením výzkumu jsem si připravila pouze pro tento projekt nové telefonní číslo, kam jsem si uložila každého probanda pod jménem v pořadí jméno pozůstalého – jméno zesnulého – přidělené pořadové číslo. Při plánování výzkumu jsem předpokládala, že rozhovor bude probíhat pouze telefonicky, ale byla jsem připravena i na osobní setkání, bude-li to probandem upřednostněno. Tuto možnost jsem chtěla probandovi navrhnout, pokud by se počátek rozhovoru odehrával na pozadí nedůvěry k telefonování. Předpokládala jsem setkání například v kavárně nebo jiném veřejném místě. Tato situace však nenastala.

Všechny rozhovory s probandy se tedy odehrávaly pouze telefonicky. Před zahájením rozhovoru jsem si vždy připravila samostatný poznámkový list s připravenými otázkami, dále podklady, které mi umožňovaly orientaci, se kterým probandem zrovna hovořím, a vše bylo označeno stejným přiděleným pořadovým

číslem. Délka trvání rozhovoru vždy závisela na ochotě probanda mluvit a odpovídat na otázky a podotázky. Průměrná doba rozhovoru byla přibližně 20 minut. Při plánování výzkumu jsem předpokládala, že za jeden den budu schopna uskutečnit asi 4-5 rozhovorů. Bohužel se následně ukázalo, že každý rozhovor je vyčerpávající, zejména z důvodu neustálého soustředění se na aktuální skutečnosti, kdy bylo třeba velmi pečlivě vážit slova, reagovat na probandovy odpovědi a případné otázky. Také zapisování poznámek a odpovědi nebylo snadné, snažila jsem se, pokud to situace umožňovala, svoje zápisy následně přečíst probandovi, abych si ověřila, že naše vnímání souvislosti v jeho odpovědi na můj dotaz je totožné. U několika otázek jsem nedostala jednoznačnou odpověď na to, co jsem se ptala, i když jsem otázku taktně zopakovala, tak nebylo možné probanda k jednoznačné odpovědi přimět. Ze směru rozhovoru jsem vycítila, že buď odpověď nezná, nebo ji nechce říct. Samozřejmě, že probandi byli vždy na začátku rozhovoru ujištěni, že na jakoukoliv otázku odpovědět nemusí a také v průběhu rozhovoru, když to bylo aktuální, jsem jim tuto možnost znovu nabídla. Tyto okamžiky vyžadovaly mou zvýšenou pozornost a vypětí, aby nedošlo k chybě v komunikaci z mé strany, která by měla za následek negativní reakci probandovu. Z výše uvedených důvodů jsem proto následně realizovala maximálně jeden rozhovor denně, abych měla čas se důkladně připravit na dalšího probanda, a nebyla ovlivněna předchozím rozhovorem.

Na začátku rozhovoru jsem se představila, sdělila probandovi, o co ho žádám. Upřesnila jsem mu důvod žádosti o rozhovor a ubezpečila ho o naprosté anonymitě. V několika případech jsem musela hned po představení se ujistit probanda, že nic neprodávám, ani nenabízím cokoli, co by je stálo nějaké peníze. Vlastně jsem i na tuto situaci byla předem připravena, mnoho lidí je v dnešní době už dopředu negativně naladěno, když jim telefonuje neznámé číslo. Všichni probandi mi poskytli informovaný souhlas.

Poté, co souhlasili s rozhovorem, jsem začala první připravenou otázkou:

„Jakým způsobem jste byl/a informován o úmrtí (jméno zesnulé/ho)?“

Zde se velmi často (7/12) opakovala odpověď, že si to nepamatují, snad někdo volal, případně jim to řekli příbuzní, nebo volali ze zařízení, kde zesnulý skončil. Při následném dotazu, zda obdrželi dopis od úřadu s dotazem, jestli budou vypravovat zesnulému pohřeb, si většinou vzpomněli, že ano (10/12), ostatní nevěděli.

Pro upřesnění uvádím, že jsem kontaktovala jen ty probandy, kteří dopis prokazatelně obdrželi (*uloženo v archivu autorky*) a telefonicky na ni reagovali.

Další otázka musela být s ohledem na předchozí odpověď modifikována, nebo zcela vynechána. Původní znění otázky: „**Jak hodnotíte/vnímáte tento způsob informování?**“ nebylo možno s ohledem na odpovědi ve stylu : ...nepamatuji se, nevím ... položit, a dalším probandům, kteří se následně vzpomněli, jsem musela obsah zasláného dopisu přečíst, aby mohli odpovědět. Znění dopisu jim většinou vyhovovalo (8/10), našli v něm přehledné informace, které jim umožnily sdělit úřadu své rozhodnutí nevypravit zesnulému pohřeb. Někteří probandi (č.3, č.9 přepisy částí rozhovorů viz příloha č. 2, celé rozhovory v archivu autorky) by uvítali větší rozsah informací, zejména ... „na co“ zesnulý umřel, jestli budou muset ještě něco dělat, když teď řekli, že nebudou vypravovat pohřeb...

Následující otázka byla formulována spíše jako otevřená, tak aby dala probandům možnost volby odpovědi (příbuzenský, osobní) „**Jaký byl Váš vztah k zesnulému?**“ Všichni probandi zvolili způsob odpovědi ve vztahu příbuzenském. Přesto někteří probandi tyto příbuzenské vazby vyslovovali s despektem (č.6, č.9, č.10), a doplňovali poznámky typu: ... vůbec nevím co dělal, nic o něm nevím, 30 let se neozval ... V těchto situacích bylo vždy třeba probanda vyslechnout, zásadně nehodnotit, jenom a pouze respektovat jeho postoj k zesnulému.

Další otázka: „**Jaké byly Vaše kontakty se zesulým před jeho úmrtím?**“ byla připravena spíše ve stylu konverzačním než výzkumném, ale umožnila probandům se více ponořit do tématu a rozmluvit se. Většina odpovědí (11/12) byla: ... vůbec jsme se nestýkali, žádný kontakt jsme neměli, občas jsem něco zaslechl... Jen jeden proband (č.8) sdělil, že zesnulého navštěvoval pravidelně v zařízení pro seniory.

Následující otázka již byla z těch osobnějších: „**Jaká byla Vaše první reakce na informaci o úmrtí?**“ Jen ve dvou případech probandi odpověděli emotivně, byl to pro ně šok, překvapení. Ostatní probandi na tuto otázku odpovídali v klidu, téměř jednotným způsobem: ... bylo mi to jedno, nijak mi to nevadilo, nic jsem necítil...

Na dotaz : „**Probíral jste s někým úvahy o vypravení pohřbu nebo o souhlasu s provedením sociálního pohřbu?**“ odpovědi probandů na tuto otázku byly většinou neurčité, nepamatovali si to, výjimečně (č.8) se ptal sourozenců a manželky.

Navazující otázka: „**Jaké faktory a okolnosti nejvíce rozhodly pro souhlas se sociálním pohřbem?**“ byla pro většinu probandů zjevně obtížně zodpověditelná, nejčastěji se objevovaly důvody finanční (8/12), dále pak nezáměr o cokoli, co se týkalo zesnulého. Z průběhu rozhovoru na toto téma se zdálo, že vesměs všichni probandi se necítí komfortně, chtěli mít odpověď rychle za sebou, případně se přímé odpovědi vyhýbali a finanční důvody nakonec použili jako výhodnou (pro ně) odpověď.

Otázku „**Jak hodnotíte jednání s příslušným úřadem před, případně i po provedení sociálního pohřbu, máte návrhy na změnu?**“ jsem využila jen ve třech případech, vzhledem k průběhům ostatních rozhovorů, zejména ve vztahu k odpovědi na první otázku to nebylo relevantní. Odpovědi třech probandů byly spíše lhostejné a bez zájmu: ... asi dobrý, nic mě nenapadá, já nevím...

Otázka, která následovala, byla dle mého názoru emočně nejobtížnější, probandi se s ní ale vypořádali velmi dobře. „**Jak se dnes díváte zpětně na celou situaci, zejména co se týká rozhodnutí o sociálním pohřbu? Udělal/a byste dnes něco jinak?**“ Vesměs ani nepřemýšleli o odpovědi, byly spokojeni s tím, jak situaci dříve vyřešili, žádné změny by neudělali, původní rozhodnutí jim stále vyhovuje. Na závěr rozhovoru jsem jim nabídla možnost doplnit cokoli, co nezaznělo, nebo na co by se chtěli zeptat. Pouze jeden proband (č. 11) se ptal, jestli jsou ostatky v urně, nebo byly rozptýleny. Zbývající probandi žádné dotazy a poznámky neměli, poděkovala jsem jim tedy za laskavost, se kterou mi věnovali svůj čas, znovu jsem je ubezpečila o anonymitě, a s nabídkou, že mi mohou v případě potřeby znovu se vrátit k tématu, zavolat na toto číslo, jsem se s probandem rozloučila.

5. ZÁVĚR

Bakalářská práce je zaměřena na problematiku sociálních pohřbů a prožívání pozůstalých, kteří souhlasili s vypravením sociálního pohřbu jejich příbuznému. V teoretickém úvodu je přiblížena problematika smrti, pohřbívání a pohřbů všeobecně. Také jsou zde vymezeny pojmy jako smrt, pohřeb, umírání. Jsou také uvedeny procesy truchlení pozůstalých a vyrovnávání se se smrtí blízké osoby. Lze se zde dočíst o pohřebních obřadech a rituálech, a také o skutečnosti, že v Česku je více než 80% pohřbu provedeno zpopelněním. Ve druhé kapitole je již věnována pozornost sociálním pohřbům, vymezení pojmů, celému procesu sociálního pohřbu od objednání až po proplacení. Jsou zde i předpokládané důvody pro vydání souhlasu s vypravením sociálního pohřbu, tyto však nejsou nijak empiricky ověřené. Jisté vodítko může poskytnou výzkumná část této práce, kde jsou uvedeny důvody, které mi sdělili probandi v průběhu dotazníkového šetření. Jde však jen o velmi malý vzorek populace, může nám to tedy být jen jakousi nápovědou spíše než konstantou.

Na základě výzkumu prováděného formou kvalitativního přístupu s polostrukturovanými rozhovory a připraveným dotazníkem (viz příloha č. 1) lze usuzovat, že žádný z probandů nebyl skutečností, že souhlasil se sociálním pohřbem nijak výrazně zasažen, ani pozitivně ani negativně, v oblasti běžného života. Probandi jsou vesměs srozuměni se skutečností, tak jak proběhla, jsou stále ztotožnění se svým předchozím rozhodnutím, a z průběhu rozhovorů nevyplývalo, že by se nyní rozhodovali jinak. Pokud se jedná o způsob, jakým byli informováni o úmrtí příbuzného příslušným úřadem, neměli proti tomuto způsobu námitek. Nevyhovovalo jim však, jak je informovaly, či spíše neinformovaly instituce, kde příbuzní zemřeli. Toto je ovšem skutečnost, kterou nelze ověřit, musím se tak spoléhat pouze na interpretaci probandů bez možnosti vyjádření druhé strany. Velmi pestré, ale nijak překvapivé, byly způsoby, jakým popisovali probandi svůj vztah k zesnulému, či případné kontakty se zesnulým. V praxi se s těmito despektivními postoji setkávám poměrně běžně, celkový nezáměr a nulové povědomí o zesnulém koresponduje s pocity a postoji, které mi probandi zprostředkovali v rozhovoru. Není výjimkou ani pocit zlosti, že jsou obtěžováni institucemi kvůli osobě, která v jejich životě hraje negativní anebo nedůležitou roli. Rozhodnutí o vydání souhlasu s vypravením sociálního pohřbu příliš nerozmýšleli ani nekonzultovali, ulevilo se

jim, že už nemusí nic řešit. Ve většině případů jako důvod, že nevypravili pohřeb uváděli nedostatek financí. Oznámení tohoto důvodu bylo po položení otázky vždy velmi rychlé, jako by to bylo naprosto pochopitelné, a probandy vnímáno jako dostatečně a samozřejmě omluvitelné. Patrně je pro většinu probandů méně problematické nahlas vyslovit, že nemají potřebné finanční prostředky, než přiznat, že zesnulý byl natolik nedůležitou součástí jejich života, že nevidí důvod pro vypravení pohřbu, zejména pokud by museli ještě např. složitěji zajistit zaplacení pohřbení. Nelze vyloučit i skutečnosti, že se probandi pohybují v sociálních skupinách, kde je tento způsob pohřbívání běžný, standartní a všemi akceptovatelný. Z výše uvedených údajů vyplývá, že zesnulí nebyli téměř, nebo vůbec součástí života probandů, a proto ani nejevili zájem o to, zda se s ostatky zesnulého zacházelo důstojně, tato skutečnost pro ně nebyla vůbec důležitá. Když jsem však jim při vhodných příležitostech v rozhovoru sdělila, jakým způsobem je urna s ostatky jejich zesnulého příbuzného ukládána do hrobky (důstojně, s úctou k zesnulému), z jejich reakcí se dalo vyvodit, že byli příjemně překvapeni touto skutečností, ale že nad ní dosud vůbec nepřemýšleli. V praxi se tak v těchto případech uplatňuje důležité ustanovení zákona o pohřebnictví §4, odst.1, kde je vymezeno, že s lidskými pozůstatky a lidskými ostatky musí být zacházeno důstojně. Tímto způsobem je tedy zaručeno, že i u zesnulých osob, které nemají nikoho, kdo by jim vypravil pohřeb, bude s jejich ostatky po smrti zacházeno důstojně a pietně.

Na základě mého výzkumu je možné shrnout odpověď na stanovenou výzkumnou otázku: „Proč jste souhlasili se sociální pohřbem, a jak k tomu přispělo zasláné oznámení o úmrtí od příslušného úřadu“ následovně: hlavní důvod pro rozhodnutí souhlasit se sociálním pohřbem jejich příbuzného probandi v drtivé většině označili jako finanční. Oznámení od příslušného úřadu nemělo na toto rozhodnutí zásadní vliv, byli tímto způsobem pouze upozorněni na možnost, že pohřeb můžou vypravit sami, této možnosti nevyužili, a vydali souhlas s vypravením sociálního pohřbu. Lze tedy na závěr konstatovat, že oznámení zasílané příslušným úřadem má vyhovující znění, a v současné době není nutné nějak zásadně měnit jeho strukturu, protože na rozhodnutí pozůstalých o vydání souhlasu s vypravením sociálního pohřbu jejich zesnulému příbuznému nemá vliv.

6. SEZNAM LITERATURY

- Adam, Z. et al. (2019). *Maligní onemocnění, psychika a stres: příběhy pacientů s komentářem psychologa*. Praha: Grada.
- Andršová, A. (2012). *Psychologie a komunikace pro záchranáře: v praxi*. Grada.
- Baštecká, B. (2005). *Terénní krizová práce: psychosociální intervenční týmy*. Grada.
- Beder, J. (2013). *A Casebook for Grief Counselors*. Routledge.
- Beranová, L. (2009). Cesta k neo-modernímu typu smrti. *Historická sociologStránka | 36ie*, (1), 81-96. <https://doi.org/10.14712/23363525.2017.54>
- Beranová, K. (2019). *Nejčastěji lidé umírají v nemocnicích. Lékaři o tom s pacienty často neumí mluvit, říká psycholog*. [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/nejcasteji-lide-umiraji-v-nemocnicich-lekari-o-tom-s-pacienty-casto-neumi-mluvit-rika-psycholog-40306631>
- Břešťan, R. (2018, červen 7). *Sociálních pohřbů přibylo, obce za státní peníze pochovaly 1 450 lidí. Exekuce za to nemohou, ujistí experti*. [vid. 2021-12-19]. Dostupné z: <https://hlidacipes.org/socialnich-pohrbu-pribylo-obce-za-statni-penize-pochovaly-1450-lidi-exekuce-za-to-nemohou-ujistuji-experti/>
- Cacciatore, J., & DeFrain, J. (2015). *The World of Bereavement: Cultural Perspectives on Death in Families*. Springer.
- Cibulka, K. (2019, listopad 11). *Smrt se nedá vytěsnit, jednou vás doběhne, říká etnoložka Nešporová*. [vid. 2021-12-19]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2955917-smrt-se-neda-vytesnit-jednou-vas-dobehne-rika-etnologka-nesporova>
- Cechl, P. (2018, květen 21). *Úmrtí partnera. Výdaje (nejen) za pohřby ničí seniory*. [vid. 2021-12-20]. Dostupné z: https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/umrti-partnera-vydaje-nejen-za-pohrby-nici-seniory_480740.html

Černý, D., Doležal, A., & Rusinová, K. (2014). Biologické paradigma smrti – urgentní výzva pro lékařskou etiku 21. století. In Ptáček, R., Bartůněk, P. et al. *Etické problémy medicíny na prahu 21. století* (s. 389-400). Grada.

Česko v datech (2019, prosinec 11). *Hřbitovy v datech*. [vid. 2021-12-14]. Dostupné z: <https://www.ceskovdatech.cz/clanek/142-hrbitovy-v-datech/>

ČTK (2014, listopad 5). *Sociální pohřeb je výrazně levnější, volí ho stále více lidí*. [vid. 2021-12-20]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/finance/socialni-pohreb-je-vyrazne-levnejsi-voli-ho-stale-vice-lidi/r~bd34732864dc11e49b26002590604f2e/>

ČTK (2018, říjen 10). *MMR: Počet sociálních pohřbů v Česku loni stagnoval na 1 450*. [vid.2021-12-19]. Dostupné z: <http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/monitor/2018/181030g.htm>

Ericksson, D. L. (2019). *The Funny Thing about Death: Changing our „No Tears, Please“ Culture*. FreezenPress.

GLASER, Barney., STRAUSS, Anselm L. *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. London: Wiedenfeld and Nicolson, 1968. 271 s.

Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. 2., přeprac. vyd. Galén.

Haškovcová, H. (2010). *Fenomén stáří*. Vyd. 2., podst. dopl. a přeprac. Havlíček Brain Team.

Honzák, R., & Červenková, R. (2018). *Všichni žijem' v blázinci: současnost očima psychiatra*. Vyšehrad.

Jeffreys, J. S. (2011). *Helping Grieving People – When Tears Are Not Enough: A Handbook for Care*. Routledge.

- Kocík, M. (2014). Smrt. In Lukáš, K., Žák, A. et al. *Chorobné znaky a příznaky: diferencální diagnostika* (s. 647-649). Grada.
- Křivohlavý, J. (2002). *Psychologie nemoci*. Grada.
- Kupka, M. (2014). *Psychosociální aspekty paliativní péče*. Grada.
- Kuře, J. (2020). Naděje na lidštější umírání v Česku. In Ptáček, R., & Bartůněk, P. (eds). *Naděje v medicíně* (s. 257-266). Grada.
- Kübler-Rossová, E. (1992). *Hovory s umírajícími*. Signum Unitatis.
- Kvitová, A. (2019, listopad 2). *Jiný pohled na Dušičky. Digitální pohřby, byznysové start-upy i originální loučení se zemřelými*. [vid. 2021-12-19]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/jiny-pohled-na-dusicky-digitalni-pohrby-byznysove-start-upy-i-originalni-loucení-se-zemrelymi-81985>
- Lánský, T. (2021, listopad 10). *Pohřby prudce zdražují, Češi na nich šetří. Stále častěji se loučí bez obřadu*. [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pohreb-cena-rakev-zdravovani-kremace-inflace.A211109_191127_domaci_wes
- Masarik, A. (2017). *Grieving with Hope: Selected Aspects of Funeral Sermons*. Langham.
- Miovský, Michal: *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006
- Mikel, J. (2021, září 13). *Stát platí stále více peněz za sociální pohřby. Přibývá osamělých lidí, pozůstalí zneužívají mezery v zákoně a zřikají se těch zesnulých*. [vid. 2021-12-19]. Dostupné z: <https://archiv.hn.cz/c1-66973190-stat-plati-stale-vice-penez-za-socialni-pohrby-pribyva-osamelych-lidi-pozustali-zneuzivaji-mezery-v-zakone-a-zrikaji-se-tel-zesnulych>
- MMR (2021a). *Sociální pohřby*. [vid. 2021-12-19]. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/cs/caste-dotazy/pohrebnictvi/socialni-pohrby>

- MMR (2021b). *Stát je garantem důstojného pohřbívání*. [vid. 2021-12-19]. Dostupné z: <https://www.kurzy.cz/tema/6997348.html>
- MMR (2021c). *Novela zákona o pohřebnictví*. [vid. 2021-12-19]. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/cs/caste-dotazy/pohrebnictvi/novela-zakona-o-pohrebnictvi>
- MPSV (2021). *Pohřebné*. [vid. 2021-12-20]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/-/pohrebne>
- Neimeyer, R. A. et al. (2011). *Grief and Bereavement in Contemporary Society: Bridging Research and Practice*. Routledge.
- Nešporová, O. (2007). Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. *Soudobé dějiny Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, 14(2-3), 354-378
- STRAUSS, Anselm L., CORBINOVÁ Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. 228s. ISBN 80-85834-60-X.
- Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Karolinum.
- Šejvl, J. (2018). *Povinnost obce zajistit pohřbení aneb tzv. sociální pohřby*. Praha: Wolters Kluwer.
- Šormová, R. (2021). Je smrt školou povinná? *Cesta domů*. [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: <https://www.cestadomu.cz/je-smrt-skolou-povinna>
- Špatenková, N. (2007). Truchlení. In Čírtková, L., & Vitoušová, P. et al. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů: příručka pro pomáhající profese*. Grada.
- Špatenková, N. (2013). *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Grada.
- Špatenková, N. a kol. (2014). *O posledních věcech člověka. Vybrané kapitoly z thanatologie*. Galén.

ŠVAŘÍČEK, Roman. Je zakotvená teorie teorií? In Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, *Studia paedagogica* U 10. Brno: Masarykova univerzita, 2005. s. 133-145. ISBN 80-210-3891-8.

Švaříček, R., & Šedová, K. (2014). Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách Portál

Štefan, J., Hladík, J., & Adámek, T. (2012). Forezní thanatologie. In Štefan, J., Hladík, J. et al. *Soudní lékařství a jeho moderní trendy* (s. 17-42). Grada.

Thompson, P., & Yeung, P. (2015). „Is a funeral right?“ Exploring indigent funerals from social work perspectives. *Aotearoa New Zealand Social Work*, 27(1&2), 73-86.

Vašků, J. (2019a, únor 2). České pohřební tradice – infografika. *České infografiky*. [vid. 2021-12-14]. Dostupné z: <https://ceskeinfografiky.cz/ceske-pohrebni-tradice-infografika/>

Vašků, J. (2019b, únor 8). Typy pohřbů – infografika. *České infografiky*. [vid. 2021-12-14]. Dostupné z: <https://ceskeinfografiky.cz/typy-pohrbu-infografika/>
Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví.

Zisook, S., & Shear, K. (2009). Grief and Bereavement: what psychiatrics need to know. *World Psychiatry*, 8(21), 67-74. doi: 10.1002/j.2051-5545.2009.tb00217.x

ANOTACE

Jméno a příjmení: Helena Hloušková
Katedra: sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Vedoucí práce: Jakub Havlíček, Ph.D
Rok obhajoby: 2022

Název práce: Sociální pohřby v kontextu s prožíváním pozůstalých

Název anglicky: Indigent Burials: Experience of the Bereaved

Anotace práce:

Bakalářská práce je zaměřena na problematiku sociálních pohřbů a prožívání pozůstalých, kteří souhlasili s vypravením sociálního pohřbu. Teoretická část je zaměřena na charakteristiku smrti a umírání, truchlení a význam pohřbu. Praktická část je složena z výsledků kvalitativního výzkumu prováděného pomocí metody zakotvené teorie s probandy – pozůstalými, kteří souhlasili s vypravením sociálního pohřbu jejich příbuzných. Cílem práce je zjištění možností zlepšení komunikace mezi pozůstalými a příslušnými úřady jako oznamovateli úmrtí. Klíčová slova: pohřeb, sociální pohřeb, pozůstalý, zesnulý, prožívání

Anotace práce anglicky:

The bachelor thesis focuses on the issue of social funerals and the experience of the bereaved who have agreed to effectuate a social funeral. The theoretical part focuses on the characteristics of death and dying, mourning and the substance of funerals. The practical part consists of the results of the qualitative research conducted using the grounded theory method with probands - bereaved people who agreed to arrange a social funeral for their relatives. The aim of the thesis is to identify the possibilities of improving communication between the bereaved and the relevant authorities as notifiers of death.

Klíčová slova anglicky: funeral, social funeral, bereaved, deceased, experiencing

Rozsah práce: 41 stran

Jazyk práce: česky

Příloha č. 1

Připravené výzkumné otázky

- a) Jakým způsobem jste byl/a informován o úmrtí (jméno zesnulé/ho)?
- b) Jak hodnotíte/vnímáte tento způsob informování? *Vyhovoval Vám, překvapil Vás, rozzlobil Vás, bylo Vám to jedno?*
- c) Jaký byl Váš vztah k (jméno zesnulé/ho)? *Příbuzenský, osobní.*
- d) Jaké byly Vaše kontakty se zesnulým/zesnulou před jeho/jejím úmrtím?
- e) Jaká byla Vaše první reakce na informaci o úmrtí?
- f) Probíral/a jste s někým úvahy o vypravení pohřbu nebo o souhlasu s provedením sociálního pohřbu? *Manžel, partner, příbuzní, kamarádi*
- g) Jaké faktory a okolnosti nejvíce rozhodly pro souhlas se sociálním pohřbem?
- h) Jak hodnotíte jednání s příslušným úřadem před případně i po provedení sociálního pohřbu, máte návrhy na změnu?
- i) Jak se dnes díváte zpětně na celou situaci, zejména co se týká rozhodnutí o sociálním pohřbu? Udělal/a byste dnes něco jinak?
- j) Je něco, co v rozhovoru nezaznělo a rád/a byste to doplnil/a?

Příloha č. 2

Přepisy částí rozhovorů s vybranými probandy, na které v textu poukazují:

Č. 3 ... informace v dopise z úřadu Vám tedy stačily? Věděl jste, co máte udělat, co po Vás úřad chce? *Jo to jsem pochopil, zavolał jsem na to číslo, a řekl jim, že žádné pohřeb dělat nebudu, ale chtěl jsem vědět na co XX umřel, ale oni mi to neřekli, prý to taky nevědí. Tak doufám, že to nebylo něco dědičného, abych to taky nedostal....*

Č.9 ... a na základě toho dopisu z úřadu jste jim dal vědět? *Ano, zavolał jsem tam, a řekl, že pohřeb dělat nebudeme, protože se vůbec nestýkáme a vůbec se neznáme. A chtěl jsem vědět, jestli ještě něco mám dělat, nebo jestli budeme něco dědit, nebo tak...*

Č.6 ... vztah jsem teda s ním žádný neměl, když bydlel doma, tak bylo jenom peklo, kradl peníze, a všichni jsme byli rádi, že vypadl...

Č.9 ... už jsem říkal, vůbec jsem ho neznal, věděl jsem, že asi žije v XX, ale bylo mi to jedno

Č.10 ... to nebyl žádný otec, jenom zploditel, a víc jak 30 let jsem o něm nic nevěděl ani jsme o něm doma nemluvili ...

Č.8 ... maminku jsme navštěvovali každý týden v domově, že? (pravděpodobně oslovoval další osobu, která byla poblíž), *byl to pro mě šok, ani mi z toho domova nedali vědět, že umřela, číslo tam měli, když jsme tam pořád chodili, sice jsem žil u otce, ale za maminkou jsme chodili každý týden ...*

Č.8 ... no určitě jsem se ptal bratrů, ale oni nechtěli, tak já jsem taky nechtěl, a žena souhlasila, že nebudeme dělat pohřeb.

Č.11 ... a udělal byste dnes něco jinak, když se na tu situaci díváte z odstupem? *Ani ne, tak jak to je nám to vyhovuje, ale jenom by mě zajímalo, jestli je v urně nebo rozptýlený na loučce. Nevíte? Protože odpověď jsem znala, tak jsem jim sdělila, kde mohou dohledat uloženou urnu, tato informace není tajná, lze ji běžně zjistit v kanceláři správce hřbitova, případně v příslušném krematoriu.*